ใจ: นิสัย, อารมณ์, ความรู้สึก

สุนีย์พร เลิศกุลทานนท์
สถาบันภาษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

คำที่หมายถึง “ใจ” ในภาษาเอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งคำว่า “ใจ” ในภาษาไทย เป็นคำที่สื่อความหมายได้หลากหลาย กล่าวคือ คำที่สื่อถึงนิสัยใจคอ ความคิด อารมณ์ และความรู้สึก มักจะมีคำว่า “ใจ” ปรากฏร่วมอยู่ด้วยเสมอ เป็นการบ่งบอกถึงที่มาหรือแหล่งกำเนิดของนิสัย ความคิด อารมณ์และความรู้สึกเหล่านั้น ซึ่งตรงกันข้ามกับภาษาทางตะวันตก เช่น ภาษาอังกฤษและภาษาฝั่งเศส กลุ่มคำที่สื่อถึงนิสัย ความคิด อารมณ์ และความรู้สึก โดยทั่วไปไม่มีคำที่สื่อความหมายถึง “ใจ” ปรากฏร่วมด้วยเลย
คำสำคัญ: ใจ, ภาษาไทย, คำอธิบายศัพท์

ABSTRACT

Most expressions in East and South-East Asians languages including Thai which refer to mental phenomena, traits, moods and feelings usually contain a word “cai” – heart, mind. It indicates that “cai” is a source of mental activities, traits, moods and feelings. In contrast, English and French expressions referring to those mentioned don’t compose of any word which means ‘heart’ or ‘mind’.
Keywords: Thai, Cai, Language

บทนำ

คำว่า “**ใจ**” เป็นคำที่มีการใช้ในภาษาไทยทั้งภาษาพูดและภาษาเขียนที่พบเห็นในชีวิตประจำวันมากมาย ดังมีหลักฐานความถี่ของการปรากฏอยู่ในลำดับที่ 154 ในคลังข้อมูลภาษาไทยแห่งชาติ (Thai National Corpus) ซึ่งมีการรวมรวมข้อมูลภาษาเขียนจากงานเขียนประเภทต่าง ๆ จากหนังสือ วารสาร หนังสือพิมพ์ เป็นต้น จำนวนประมาณ 80 ล้านคำ จัดทำโดยภาควิชาภาษาศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

อีกทั้งเมื่อปรากฏร่วมกับคำอื่น ๆ ยังสามารถสื่อความหมายได้หลากหลาย เช่น “ใจ” สื่อความหมายถึงอวัยวะ (physical heart) เช่น หัวใจ ใจเต้น ใจสั่น สื่อความหมายถึงลมหายใจ เช่น กลั้นใจ อึดใจ สื่อถึงความคิด ในคำว่า ใจต่ำ ใจทราม ใจสูง ใจกว้าง ใจแคบ สื่อถึงอารมณ์ เช่น ขุ่นใจ เศร้าใจ ดีใจ สื่อถึง ความรู้สึก เช่น น้อยใจ แค้นใจ ดีใจ ท้อใจ สนิทใจ และสื่อถึงอุปนิสัยได้อย่างชัดเจน เช่น

ใจร้อน ใจดี ใจดำ ใจร้าย เป็นต้น ให้มุมมองที่หลากหลายน่าสนใจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับชาวต่างชาติ ซึ่ง Moore (2006) ได้รวมรวมคำและวลีที่ประกอบด้วยคำว่า “ใจ” ได้มากถึง 743 วลี พร้อมทั้งแปลเป็นภาษาอังกฤษ โดยเขาได้เปรียบเทียบมุมมอง วิธีคิด การรับรู้ เข้าใจชีวิต และเข้าใจโลกของคนไทยผ่านคำว่า “ใจ” ที่ปรากฏร่วมกับคำอื่น ๆ ในขณะที่คนที่พูดภาษาอังกฤษเป็นภาษาแม่ คำที่สื่อถึงความคิด สติปัญญา อารมณ์ ความรู้สึก ไม่มีคำว่า “ใจ” (heart, mind) ปรากฏร่วมด้วย เช่น hot-tempered ใจร้อน, wicked ใจร้าย, sensitive/touchy nature ใจอ่อน, emotional state of gladness ดีใจ เป็นต้น เช่นเดียวกับ Matisoff (1985) ซึ่งศึกษาคำว่า “ใจ” Hearts and minds ในภาษาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเขากล่าวถึงภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศสว่า

“...most expressions for intellectual activities, qualities of personality, or emotions do not contain any morpheme which explicitly mentions the receptacle or arena where the psychological phenomenon unfolds – that is, no word which explicitly means ‘heart’, ‘mind’, ‘spirit’, etc. Our minds may THINK, BELIEVE, HOPE, CONCENTRATE; our natures may be STINGY, MEAN, NOBLE, LAZY; and our moods and feelings are alternately HAPPY, DEPRESSED, ANGRY, SCARED, as the case may be. But the verbs and adjectives which we use to express such mental activities, qualities, and processes constitute a covert class (or crypto type in Whorf’s terms). There is no overt clue that a word like HOPE, or LAZY or ANGRY refers to a psychological or mental phenomenon.”

ซึ่งตรงกันข้ามกับภาษาหลายภาษาในเอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาษาที่สื่อถึงความคิด ความรู้สึก อารมณ์ มักจะมีคำที่หมายถึง “ใจ” บ่งบอกถึงที่มาหรือแหล่งกำเนิดของความคิด ความรู้สึก อารมณ์เหล่านั้น ปรากฏร่วมอยู่ด้วยเสมอ เช่น

Language	**PSYCHO-NOUN**	**PSYCHO-MATE**	**MEANING**
(Thai)	caj	kwaaŋ ‘broad’	= GENEROUS
(Lahu)	ni-ma	lu ‘ruined’	= DEPRESSED
(Tibetan)	bio	geal ‘clear’	= SHARP-WITTED
(Jingpho)	myit	do? ‘break’	= FRUSTRATED

Matisoff ยังได้ศึกษาคำและวลีที่ประกอบด้วยคำว่า “ใจ” จากพจนานุกรมไทย-อังกฤษของ สอ เสถบุตร ซึ่งเขาได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของคำหรือวลีที่มีคำว่า “ใจ” ปรากฏในตำแหน่งต้นและตำแหน่งท้าย จะให้ความหมายที่แตกต่างกัน

“ –ใจ เมื่อปรากฏในตำแหน่งท้ายกริยา เพื่อสร้างคำกริยาประสม (compound verb) จะบอกถึงสภาพของใจหรืออารมณ์ ความรู้สึกชั่วขณะหนึ่ง (moods or feelings) ในขณะที่ ใจ- เมื่อปรากฏในตำแหน่งหน้าคำคุณศัพท์ เพื่อสร้างคำคุณศัพท์ประสม (compound adjective) จะบอกถึงคุณสมบัติถาวรของใจ คือ ลักษณะนิสัย (traits or character) ซึ่งเทียบเท่ากับคำในภาษาอังกฤษว่า –hearted, -spirited, -minded, disposed.” (สอ เสถบุตร 1965/72: 265-7)

คำอีกกลุ่มหนึ่งที่ปรากฏร่วมกับคำว่า “ใจ” เป็นคำคุณศัพท์ซึ่งมีคู่ตรงข้าม จะมีความหมายตรงกันข้ามกันในเชิงบวก (positive) และความหมายเชิงลบ (negative) เช่น

MEANING	Positive	Negative
(SIZE /SHAPE)	ใจใหญ่	ใจน้อย
(HEIGHT)	ใจสูง	ใจต่ำ
(STRENGTH /HARDNESS)	ใจแข็ง	ใจอ่อน
	แข็งใจ	อ่อนใจ
(TEMPERATURE)	ใจเย็น	ใจร้อน
	เย็นใจ	ร้อนใจ
(WEIGHT)	เบาใจ	หนักใจ

นอกจากนี้คำหรือวลีกลุ่มหนึ่งที่มีคำว่า “ใจ” ปรากฏในตำแหน่งต้น หมายถึงลักษณะนิสัย แต่เมื่อสลับตำแหน่งกับคำที่ปรากฏร่วมด้วย โดย “ใจ” ปรากฏในตำแหน่งท้าย จะหมายถึง อารมณ์ / ความรู้สึก ซึ่ง Iwasaki and Ingkaphirom (2005) ได้กล่าวถึงโครงสร้างของคำหรือวลีนั้นด้วยว่า “ใจ” [cay] ปรากฏร่วมกับ คำกริยา / คำคุณศัพท์ [V/A] หรือในทางกลับกัน จะสื่อถึงความหมายที่แตกต่างกัน เช่น

ลักษณะนิสัย (trait / character)	อารมณ์ / ความรู้สึก (mood, feeling)
[cay + V/A]	[V/A + cay]
ใจดี	ดีใจ
ใจร้อน	ร้อนใจ
ใจอ่อน	อ่อนใจ

ใจน้อย	น้อยใจ
ใจเย็น	เย็นใจ
ใจแข็ง	แข็งใจ

Iwasaki and Ingkaphirom (2005) ยังกล่าวถึงคำหรือวลีที่มีคำกริยา (verb) ปรากฏร่วมกับ "ใจ" แทนที่จะเป็นคำคุณศัพท์ (adjective) จะมีความหมายในเชิงอุปลักษณ์ (metaphorical expressions) เช่น

ใส่ใจ	(put + heart)	to pay close attention to
เข้าใจ	(enter + heart)	to understand
ตั้งใจ	(set + heart)	to intend
กินใจ	(eat + heart)	to be doubtful of
เห็นใจ	(see + heart)	to feel sympathetic
ปลอบใจ	(comfort + heart)	to console
ไว้ใจ	(place + heart)	to trust
ตกใจ	(fall + heart)	to be surprised, shocked

Matisoff (1985) ก็ได้กล่าวถึงความหมายในเชิงอุปลักษณ์ด้วยเช่นกัน โดยคำที่ปรากฏร่วมกับคำว่า "ใจ" คือกลุ่มคำกริยาบอกการเคลื่อนที่ (motion verbs) ได้แก่ ใจลอย ขึ้นใจ จูงใจ จับใจ เข้าใจ ถึงใจ กลับใจ เป็นต้น เห็นได้ว่าทั้ง Matisoff และ Iwasaki and Ingkaphirom อธิบายความหมายในเชิงอุปลักษณ์ในลักษณะผิวเผินมาก ไม่ได้อธิบายถึงกระบวนการคิดของเจ้าของภาษาว่ามีการเปรียบเทียบอย่างไร

ทั้งนี้ เมื่อกล่าวถึงความหมายในลักษณะที่เป็นอุปลักษณ์ (metaphor) ตามแนวภาษาศาสตร์ปริชาน (Lakoff & Johnson, 1980) ที่กล่าวว่าอุปลักษณ์ไม่ได้เป็นเพียงเรื่องของโวหารหรือวรรณศิลป์ที่ปรากฏเฉพาะในวรรณกรรมเท่านั้น แต่อุปลักษณ์ปรากฏอยู่ทั่วไปในภาษาที่ใช้ในชีวิตประจำวัน อุปลักษณ์ไม่ได้เป็นเพียงแค่วิธีแสดงความคิดออกมาด้วยการใช้ภาษาเป็นสื่อ แต่อุปลักษณ์คือวิธีคิดที่มีการจัดระบบโครงสร้างของกระบวนการคิด โดยมีภาษาเป็นหลักฐาน (evidence) สะท้อนถึงกระบวนการคิดนั้น ๆ เช่น "เวลาเป็นเงินเป็นทอง" (TIME IS MONEY) ไม่ได้เปรียบเทียบเพื่อใช้สำนวนโวหารเท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่เราคิดจริง ๆ เราคิดถึง "เวลา" เป็นสิ่งของที่จับจ่าย ใช้สอยได้ อุปโภค บริโภคได้

ซึ่งมีหลักฐานจากภาษาที่เราใช้ เช่น ใช้เวลา ซื้อเวลา เปลืองเวลา ขอเวลา เสียเวลา รักษาเวลา กินเวลา หมดเวลา เป็นต้น

แม้ว่าอุปลักษณ์ เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการคิด (conceptual phenomenon) แต่เราก็สามารถเข้าถึงอุปลักษณ์ ซึ่งเป็นวิธีคิดที่มีโครงสร้างอย่างเป็นระบบของเราได้ โดยผ่านภาษาธรรมดาสามัญที่สุดที่เราใช้ในชีวิตประจำวัน หลักฐานจากภาษาที่แสดงถึงวิธีคิดเปรียบเทียบอย่างเป็นระบบ จะเห็นได้จากอีกตัวอย่างหนึ่งของ Lakoff and Johnson (1980) ที่พูดถึง ความรัก

Look *how far we've come*.

It's been *a long, bumpy road*.

We can't *turn back* now.

We're at a *crossroads*.

We may have to *go our separate ways*.

The relationship is *off the track*.

The marriage is *on the rocks*.

We may have to *bail out* of this relationship.

เห็นได้จากคำศัพท์ข้างต้นว่า เราสร้างมโนภาพในความคิดของเราเกี่ยวกับความรักว่าคือการเดินทาง (LOVE IS JOURNEY) เป็นการเปรียบเทียบในความคิดอย่างเป็นระบบ คือ คู่รักเปรียบได้กับนักเดินทาง ความสัมพันธ์ของคู่รักเปรียบกับยานพาหนะ อุปสรรคในความรักเปรียบได้กับสิ่งกีดขวางในการเดินทาง เป้าหมายของความรักเปรียบได้กับจุดหมายปลายทางของการเดินทาง การเปรียบเทียบที่เกิดขึ้นในระดับความคิดนี้เองเรียกว่า **อุปลักษณ์** (conceptual metaphor) แสดงให้เห็นในระดับภาษาด้วยการนำคำศัพท์ที่อยู่ในขอบเขตความหมายของกลุ่มคำหนึ่ง (one domain) ไปใช้พูดถึงหรืออธิบายถึงสิ่งที่อยู่ในขอบเขตความหมายอีกกลุ่มหนึ่ง (another domain) และมักเป็นการนำเอาประสบการณ์ที่เป็นรูปธรรม ไปอธิบายในสิ่งที่เป็นประสบการณ์นามธรรม ดังเช่นที่เรานำคำศัพท์ที่เกี่ยวกับการเดินทาง ซึ่งอยู่ใน**ขอบเขตความหมายต้นทาง** (source domain) ไปอธิบายประสบการณ์ในเรื่องของความรัก ซึ่งอยู่ใน**ขอบเขตความหมายปลายทาง** (target domain)

ขอบเขตความหมายต้นทาง	**ขอบเขตความหมายปลายทาง**
นักเดินทาง	คู่รัก
ยานพาหนะ	ความสัมพันธ์ของคู่รัก

สิ่งกีดขวางในการเดินทาง	อุปสรรคในความรัก
จุดหมายของการเดินทาง	เป้าหมายของความรัก

จากการศึกษาอุปลักษณ์ตามแนวภาษาศาสตร์ปริชานดังกล่าว ในภาษาไทยพบงานวิจัยที่ศึกษาความหมายเปรียบของอวัยวะร่างกายในภาษาไทย (อุทุมพร มีเจริญ, 2542) และการศึกษามโนอุปลักษณ์ซึ่งเป็นที่มาของการใช้คำว่า ‘หน้า’ในภาษาไทย (Ukosakul, 1999) ผลการศึกษาของอุทุมพรพบว่า มีการเปรียบอวัยวะร่างกาย เป็นพื้นที่ (BODY IS SPACE) เช่น *หน้า*กระดาษ *ท้อง*นา ผิว*หน้า* *หลัง*เสื้อ; เปรียบร่างกายเป็นเวลา (BODY IS TIME) เช่น *หัว*ค่ำ ปี*หน้า* *หลัง*อาหาร; เปรียบร่างกายเป็นคน และเรื่องที่เกี่ยวกับคน (BODY IS PERSON) เช่น แก้ว*ตา* แม่*นม* ลูก*มือ* *ขา*ไพ่ *หัว*หน้า เป็นต้น

ผลการศึกษาของ Margaret Ukosakul พบว่า สำนวนไทยที่ใช้คำว่า ‘หน้า’ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อคำว่า ‘หน้า’ ถูกใช้ในลักษณะที่หมายถึงบุคคล คนไทยมีอุปลักษณ์เชิงมโนทัศน์ของ ‘หน้า’ ว่าเป็นภาชนะที่ใช้บรรจุเกียรติยศ ชื่อเสียง (FACE IS THE CONTAINER FOR HONOR) เช่น เสียหน้า ได้หน้า หน้าแตก ขายหน้า เป็นต้น

สำหรับงานวิจัยที่ศึกษาคำว่า “ใจ” ตามแนวภาษาศาสตร์ปริชาน มีการศึกษา ‘Heart’ idiomsในภาษา Tedim Chin ซึ่งพูดทางตะวันตกของพม่า และตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย โดย Khoi Lam Thang (2002) และภาษาจีนโดย Ning Yu (2002) ผลการศึกษาของ Koi Lam Thang พบว่า

“ใจ” แทนบุคคลิกลักษณะ (Heart stands for personality.) เช่น

‘lung nem’	heart soft	=	meek
‘lung khauh’	heart hard	=	stubborn

“ใจ” แทนอารมณ์ ความรู้สึก (Heart stands for emotion.) เช่น

‘lung dam’	heart fine	=	happy
‘lung kia’	heart fall	=	desperate

“ใจ” แทนการรวมเป็นหนึ่ง (Heart stands for oneness.) เช่น

‘lung kim’	heart all present	=	agreeing
‘lung kituk’	heart meet	=	single-minded

โดย “ใจ” ในภาษา Tedim Chinใช้แทนอารมณ์ความรู้สึกมากที่สุด คือ 20 สำนวน จาก 37 สำนวน

การศึกษาเรื่อง Body and emotion: Body parts in Chinese expression of emotion โดย Ning Yu (2002) ผลการศึกษาพบว่า ใจเป็นภาชนะบรรจุอารมณ์ ความรู้สึก (HEART IS THE SEAT / CONTAINER FOR EMOTIONS) เช่น

‘kai-xin’	open heart	=	happy, joyous
‘fang-xin’	lay down heart	=	feel relieved
‘xin-tong’	heart paining	=	feel pained, distressed
‘xin-jiu’	heart guilty	=	feel sorry, anxious
‘hui-xin’	gray/dusty heart	=	lose heart, be discouraged

บทสรุป

“ใจ” ในภาษาเอเชียตะวันออกและตะวันออกเฉียงใต้ เมื่อปรากฏร่วมกับคำอื่น มักจะสื่อถึงความหมายทางอารมณ์ ความรู้สึก บุคลิกลักษณะ เช่น ในภาษา Tedim Chin “ใจ” ใช้แทนอารมณ์ความรู้สึกมากที่สุด เช่นเดียวกับภาษาจีน ผลการศึกษาตามแนวภาษาศาสตร์ปริชานพบว่า ใจเป็นภาชนะบรรจุอารมณ์ ความรู้สึก (HEART IS THE SEAT / CONTAINER FOR EMOTIONS) ทั้งนี้รวมถึงภาษาไทยเมื่อ “ใจ” ปรากฏร่วมกับคำอื่น เช่น คำกริยา หรือคำคุณศัพท์ สามารถสื่อถึงสภาพของใจหรืออารมณ์ ความรู้สึกชั่วขณะหนึ่ง (moods or feelings) หรือสื่อถึงคุณสมบัติถาวรของใจ คือ ลักษณะนิสัย (traits or character) เป็นการบ่งบอกถึงที่มาหรือแหล่งกำเนิดของความคิด ความรู้สึก อารมณ์เหล่านั้น ซึ่งแตกต่างจากภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส คือ กลุ่มคำที่สื่อความหมายถึงความคิด นิสัยใจคอ อารมณ์ ความรู้สึก ส่วนใหญ่มักไม่มีคำว่า “ใจ” ปรากฏร่วมด้วย

เอกสารอ้างอิง

[1] อุทุมพร มีเจริญ. 2542. *การศึกษาความหมายเปรียบเทียบของคำศัพท์อวัยวะร่างกายในภาษาไทย*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

[2] Geeraerts, Dirk. (2006). *Cognitive linguistics: Basic readings*. Berlin: Mouton de Gruyter.

[3] Iwasaki, Shoichi and Preeya Ingkaphirom. (2005). *A reference grammar of Thai*. United Kingdom, Cambridge University Press.

[4] Lakoff, G. and Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.

[5] Lam Thang, Koi. (2002). Conceptual analysis of Tedim Chin 'heart' idioms. *Mon-Khmer Studies: A Journal of Southeast Asian Linguistics and Languages. 32*, 163-174.

[6] Matisoff, James A. (1985). *Hearts and minds in South-East Asian languages and English: An essay in the comparative lexical semantics of psycho-collocations*. Paper presented at the 18th International Conference on Sino-Tibetan Languages and Linguistics, Bangkok (August 27-29).

[7] Moore, Christopher G. (2006). *Heart talk*. Bangkok: Heaven Lake Press.

[8] Ukosakul, Margaret. (1999). *Conceptual metaphors motivating the use of Thai 'face'*. M.A. thesis, Payap University.

[9] Ungerer, F. and Schmid, H,-J. (1962). *An introduction to cognitive linguistics*. London: Longman.

[10] Yu, Ning. (2002). Body and emotion: Body parts in Chinese expression of emotion. *Pragmatic & Cognition 10*(1/2), 341-367.